

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОУТВОРЕННЯ

СЕНИДЯК Наталія Михайлівна - аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.13.001

Стаття посвячена аналізу проблеми правообразования и комплексных исследований правообразования как многоаспектного явления, обусловлено интенсивностью правотворческого процесса в Украине, тенденциями глобализации и унификации законодательной базы, усилением политического фактора в сфере образования права.

Ключові слова: *правоутворення, правогенеза, формування права, правотворчість.*

Постановка проблеми

У науковій юридичній літературі відчувається гострий дефіцит комплексних досліджень, які присвячені проблемам правоутворення як багатоаспектного самостійного явища. На початку XXI століття проблематика правоутворення набуває статусу самостійного об'єкту наукового дослідження, що охоплює в собі окремі елементи наукових досліджень інших інститутів теорії права та держави, а саме проблематику формування права в контексті вивчення форм (джерел) права, теорії правового регулювання, правогенезу, феномену систематизації законодавства тощо. Проте досить численні роботи вітчизняних та іноземних вчених на сьогодні не надають однозначної відповіді щодо феноменологічних, методологічних, функціональних та практичних засад правоутворення.

Метою дослідження є визначення проблемних питань, що стосуються правоутворення, а також дослідження наукових

праць, які присвячені проблемам правоутворення як багатоаспектного самостійного явища.

Згідно з метою поставлено такі завдання:

- загальне окреслення проблеми механізму правоутворення;
- аналіз комплексних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері правоутворення.

Стан дослідження

У юридичній літературі немає єдності поглядів у питанні про те, що варто розуміти під правоутворенням. Цю проблему у своїх дослідженнях порушували В. М. Карташев, В. В. Степанян, А. А. Соколова, І. П. Лихолат, М. М. Марченко, О. Г. Мурашин, М. Г. Оношко, Н. Д. Абдуллаєв, С. С. Алексєєв, М. О. Голодний, Б. В. Дрейшев, Д. А. Керімов, Д. А. Ковачев, А. Нашиц, А. С. Піголкін та ін.

Виклад основного матеріалу

Правоутворення – це відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів.

Проблема усвідомлення процесу правоутворення розглядається сучасною юридичною наукою як одна з найскладніших. У різних регіонах світу в різних умовах цей

процес відбувався по-різному. Водночас у цьому процесі було багато спільного, закономірного для всіх варіантів формування юридичних норм незалежно від географічних, етнічних, соціальних, політичних, релігійних, господарських та інших особливостей. Це спільне випливає із необхідності безперервної раціоналізації, удосконалення спільного життя людей, їхніх взаємовідносин. Тому процес правоутворення можна назвати процесом «дозрівання» в суспільстві відповідних нормотворчих рішень.

Формування права – це складний, багатоаспектний соціальний процес, зумовлений взаємодією об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що визначають і забезпечують утворення нових норм права. Через призму правоутворення з'ясовуються найхарактерніші ознаки та властивості права, висвітлюються різні аспекти його вияву в соціальному середовищі.

Зі змістовного погляду, правоутворення включає всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права:

1) його зовнішнє відображення в юридичних письмових документах (нормативних актах, угодах, судових прецедентах тощо);

2) існування у вигляді неінституціональних форм (правосвідомість, правові принципи, правові теорії та концепції, конкретні правовідносини тощо);

3) процеси виникнення юридичних моделей поведінки і їх фактичної реалізації.

Отже, правоутворення – це найбільш широка категорія, яка охоплює виникнення і буття права, його упорядкування і розвиток у різних аспектах.

Сучасне розуміння сутності правоутворення базується на:

- концепції єдності та відмінності права і закону, яка відображає погляд, що право може існувати і поза своєю інституційною формою (законодавством) у вигляді рівного та справедливого масштабу свободи, що виражається у правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах тощо;

- теоріях правової держави і громадянського суспільства, згідно з якими домінуюче значення має громадянське суспільство

– спільність рівних, вільних і незалежних осіб, які щодо держави виступають громадянами.

Громадянське суспільство безпосередньо утворює право у формі типових конкретних правовідносин, що зумовлені соціальними факторами, емпіричною правосвідомістю населення. Роль держави виявляє себе в дослідженні, узагальненні та систематизації масових видів правової поведінки, правової взаємодії членів громадянського суспільства. Держава формулює це «право суспільного життя» у формалізованих, загальнообов'язкових правилах поведінки, закріплених у законодавстві – системі нормативно-правових документів. Крім цього, держава за допомогою примусу й інших форм державного впливу забезпечує реалізацію юридичних приписів всіма громадянами і охорону їх від порушень;

- принципі розподілу влад, який є, по суті розподілом правових форм діяльності держави чи форм здійснення державної влади щодо формування і забезпечення реалізації права як органами держави, так і громадянським суспільством.

Вітчизняна юридична література характеризується наявністю різних дискусійних підходів до розуміння правоутворення, що визначається як:

- «процес, через який здійснюється трансформація соціальних чинників у юридичні норми» [1, с. 3];

- «специфічна технологія, змістом якої є сукупність суспільних відносин, націлених на вирішення певних завдань (забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин, прийняття рішення про розробку проекту нормативно-правового акта, його розгляд, затвердження тощо)» [2, с. 73];

- «форма взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного розвитку, зумовлених загальнокласовими (загальнонародними) інтересами, в процесі якої відбувається формування правосвідомості й волі панівного класу через правотворче волевиявлення уповноважених державою суб'єктів і подальша об'єктивація правотворчого волевиявлення у вигляді нормативно-правового акту» [3, с. 28 – 29];

- "легітимна діяльність індивідів та їхніх об'єднань, у результаті якої під впливом певних об'єктивних потреб стихійно формуються правові відносини (природою яких є правосвідомість), що в подальшому санкціонуються державою" [4, с. 15];

- "гносеологічний акт усвідомлення соціальної дійсності з метою її коригування через прийняття юридичних норм" [5, с. 9].

Узагальнюючи викладені положення, слід зазначити, що правоутворення як процес виникнення і становлення права складається з таких етапів:

1) формування конкретних правових відносин безпосередньо в суспільному житті на основі матеріальних умов існування суспільства та емпіричної правосвідомості його членів;

2) узагальнення й формулювання, державою природних, таких, що виникли еволюційним шляхом, конкретних правовідносин у формі нормативно-правових актів чи інших державних юридичних рішень (документів);

3) втілення формалізованих загальних правових приписів у конкретні правові відносини, але вже більш впорядковані, стабільні, захищені.

Враховуючи той факт, що право існує не тільки у вигляді правових норм, але й правосвідомості, правовідносин, правомірної поведінки, виділяють такі рівні правоутворення:

1) гносеологічний, який відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості;

2) матеріальний, на якому право формується у вигляді конкретних правовідносин – правового зв'язку суб'єктивних прав і обов'язків, що переводяться зі сфери можливого у дійсність за допомогою правомірної поведінки;

3) інституціональний, якому притаманне існування права як системи правових норм.

У сучасній юридичній літературі поняття «правоутворення» традиційно розглядається як тотожне правотворчості. У свою чергу, останнє, як правило, зводиться до законодавчої діяльності. У той же час виділення в системі джерел сучасного україн-

ського права із законодавчими актами договорів нормативного вмісту і юридичних звичаїв дозволяє говорити про правотворчість як про ширшу за своїм змістом категорію. Що ж до правоутворення, на мою думку, його основна відмінність від правотворчості полягає в тому, що процес утворення права слід розглядати як в контексті правогенези, так і відносно юридичної техніки формування і нормативного закріплення правових норм, тоді як правотворчий процес носить виключно техніко-юридичний характер.

Узагальнюючи особливості сучасного правоутворення, важливо зупинитися на наступних аспектах зазначеної проблематики:

- за сучасних умов розбудови державності та правової системи в Україні інститут правоутворення потребує посиленої уваги зі сторони науковців, що пов'язується із виробленням цілісної науково обгрунтованої концепції правоутворення;

- інститут правоутворення розвивається в умовах загальної політизації соціальних інституцій, що впливає на розвиток законодавчої бази України в контексті правового закріплення інтересів тих політичних сил, що мають домінуюче значення та відіграють провідну роль на політичній арені. Тим самим, зміст правоутворення набуває рис політичної змагальності між різноманітними політичними силами та інтересами, що були закріплені у політичних програмах;

- поточне становлення інституту правоутворення як елементу правової системи відбувається в умовах відсутності наукових шкіл і традиції правотворення, що пояснюється відсутністю належної наукової уваги до проблем сутності і значення правоутворення як цілісного явища, що має утворюючий характер по відношенню до держави, права та правової системи.

Проблема формування права (правоутворення) вже досить давно привертає увагу вчених. Неодноразово до вивчення процесу формування права зверталися у вітчизняній дореволюційній теорії права. Цей інтерес спостерігається насамперед у середовищі представників соціологічного

напряму юриспруденції (С.А. Муромцев, Б.А. Кістяківський, М.М. Ковалевський, Н.М. Коркунов, В.М. Хвостов, Ю.С. Гамбаров, Н. І. Карєєв та ін). Особливо активним чином категорія правотворення продовжує розроблятися в радянський період розвитку вітчизняної юридичної науки (з другої половини 50-х рр.. XX століття поряд з «нормативним» і «соціологічним» складається так званий «генетичний» підхід до права.

Проблематика виникнення права та процесу його утворення була виокремлена ще в роботах філософів античності, середньовіччя та відродження.

У правовій думці XVII-XVIII століття погляди на правотворення насамперед ґрунтуються на розумовій діяльності людини, що визначає необхідність вироблення певних правил розробки законів, яких слід неухильно дотримуватись [6, с. 51].

І.В.Михайловський наголошував на тому, що погляди на питання формування права мають багатовекторний характер та походять від ідей стихійного виникнення права, як історично обумовленого явища, походження і обумовлення права особливостями психіки людини тощо. Проте на думку вченого, правотворення обумовлено виключно людською діяльністю, і саме тих людей, котрі стоять на «вищих ступенях духовного розвитку з метою забезпечення етичного порядку життя [7, с.116 – 117].

Різноманітність поглядів на проблему поняття, сутності і значення правотворення обумовлено складністю вказаного поняття та специфікою права як результату правотворення.

У юридичній науці теоретичним проблемам утворення права і, головним чином, правотворчої діяльності приділялася велика увага. Їм присвячені дисертаційні дослідження, монографії, статті, розділи підручників. Потреба в генетичному аналізі правових явищ все більше усвідомлюється вченими-юристами, які займаються вивченням сучасних проблем загальної теорії права.

Вагомий внесок у дослідження загальнотеоретичних проблем формування пра-

ва внесли С.С. Алексєєв, Ю.Г. Арзамасов, В.М. Баранов, М.І. Байтін, Г.Г. Бернацький, М.М. Вопленко, В.М. Горшенев, І.В. Гранкін, Ю.І. Гревцов, Б.В. Дрейшев, С.Л. Зівс, В.Б. Ісаков, В.П. Казимирчук, В.М. Карташов, С.А. Комаров, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарєв, В.В. Лапаєва, Д.І. Луковська, Є.Г. Лук'янова, О.В. Малько, Г.В. Мальцев, Н.І. Матузов, М.Н. Марченко, А.В. Міцкевич, А. Нашіц, Р. Лукич, А.С. Пиголкин, С.В. Поленіна, А.В. Поляков, Н.А. Придворов, В.А. Сапун, Л.І. Спиридонов, В.М. Сырых, Н.Н. Тарасов, Ю.А. Тихомиров, Р.О. Халфина, И.Л. Честнов, А.Ф. Шибанов, А.И. Экимов, Л.С. Явич та ін.

Особливістю наукових робіт вказаних науковців є те, що проблеми правотворення вивчають виключно в контексті дослідження і вироблення шляхів вдосконалення окремого етапу правотворення – правотворчості – або в контексті аналізу феномену форм(джерел) права в якості певного соціального середовища, в якому народжується і розвивається право. У наукових роботах інститут правотворення визначається як: джерело правотворчості, що являє собою форму виявлення та утворення державної волі радянського народу в процесі правотворчості [8, с.15]; сукупність факторів, які визначають зміст правотворчості [9, с.112]; подвійна форма виразу джерела права, що в юридичному значенні характеризується як засіб, за допомогою якого правило поведінки отримує загальнообов'язкову силу, а в матеріальному значенні визначається як сукупність специфічних матеріальних умов життєдіяльності суспільства, які спричиняють появу правових положень за допомогою держави [10, с.32; 40].

Зважаючи на високий інтерес науковців до проблеми правотворення, ще не вироблена в концептуальному вигляді сучасна комплексна теорія правотворення як самостійного наукового напрямку в рамках загальноправової теорії, яка покликана вивчити основні закономірності процесу утворення права і поставити їх на службу сучасній державно-правовій практиці.

Не заперечуючи в цілому думку вчених, щодо інтерпретацій процесу формування

права, у більшості із сформованих теоретичних варіантів спостерігається певний схематизм, що призводить часом до внутрішньо-суперечливих і відносно неповних уявлень про саму суть даного явища. Інтегрований досвід проведеного наукового та історичного аналізу проблеми правотворення показує, що вже з початкових етапів розвитку наукового знання про право відсутня єдність у розумінні не тільки того, як визначати категорію правотворення, але, головним чином, немає і загального підходу до проблеми утримання (обсягу) даного поняття. Немає однозначної думки про те, які процеси охоплюються в цьому випадку: об'єктивні чи суб'єктивні, «природно-соціальні» чи ті, які здійснюються шляхом свідомого (планомірно-раціонального) офіційної нормотворчості.

Висновки

У наш час значно підвищується інтерес до вивчення проблематики правоутворення, що пов'язано із трансформаційними процесами всередині суспільства та реформуванням державно – правових явищ в країнах, що утворилися на теренах Радянського Союзу, у тому числі і в Україні. Перш за все, це викликано необхідністю оперативного оновлення нормативно-правової бази. Вказаний період характеризується науковими розробками проблем правоутворення В. М. Карташева, В. В. Степаняна, А. А. Соколової, І. П. Лихолат, М. М. Марченка, О. Г. Мурашина, М. Г. Оношко.

На початку XXI століття в юридичній науці проблематика правоутворення набуває статусу самостійного об'єкту наукового дослідження, що охоплює в собі окремі елементи наукових досліджень інших інститутів теорії права та держави, а саме проблематику формування права в контексті вивчення форм (джерел) права, теорії правового регулювання, правогенезу, феномену систематизації законодавства тощо. Проте досить численні роботи вітчизняних та іноземних вчених на сьогодні не надають однозначної відповіді щодо феноменологічних, методологічних, функціональних та практичних засад правоутворення.

На сьогодні у вітчизняній юридичній

науці виникла гостра потреба у науковому переосмисленні феномену правоутворення в контексті трансформації суспільних відносин. Розбудова державності в Україні вимагає також переосмислення і концептуалізації наукових ідей, які стосуються питань формування права, правотворчості, правореалізації тощо. Розібратися у складних процесах становлення демократичних інститутів, побудови громадянського суспільства, оновлення всіх сфер суспільного розвитку можливо лише маючи чітке уявлення про правоутворення як про явище, яке є об'єктом державно-правової трансформації, з однієї сторони, та засобом трансформації суспільства та держави, з іншої сторони.

Історія становлення поглядів на проблему правоутворення має тривалий характер, що виявився у вигляді системи авторських поглядів на вказану проблему, проте єдиної концептуальної точки зору обґрунтовано не було. Таким чином, справедливим буде твердження про те, що існуючі погляди на проблему правоутворення:

- з одного боку, мають досить застарілий характер, оскільки засновані на ідеях філософів та вчених прсвітництва і нового часу та розглядають інститут правоутворення в контексті розбудови державності в період побудови соціалістичних засад розвитку суспільства;

- з іншого боку, не в достатній мірі відображають проблематику правоутворення в контексті сучасних питань розбудови державності і правової системи в Україні, у тому числі й у контексті забезпечення стану верховенства права.

Правоутворення відіграє суттєву роль у житті держави та суспільства, а тому вивчення закономірностей його виникнення, розвитку, функціонування та прояву є об'єктивною потребою сучасної юридичної науки.

Література

1. Мухтарова А.К. Правотворчество в социалистическом обществе. Содержание и оформление: Автореф. дисс... канд. юрид. Наук. – Алма – Ата, 1978. – С. 3.

2. Дрейшев Б.В. Правотворческие отно-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню прaxeології правової соціалізації. Виокремлено заходи, які мали б сприяти підвищенню рівню правової соціалізації, наближення України до ідеалу правової демократичної держави, що неодмінно має позитивно відбитися на рівні життя громадян.

SUMMARY

The article is devoted to philosophical and legal research praxeology of legal socialization. Singled out measures which would help to increase the level of legal socialization, to bring Ukraine closer to the ideal of the democratic state, which certainly has a positive impact on the living standards of citizens.

шення в советском государственном управлении. – Л., 1978. – С. 73.

3. Степанян В.В. Теоретические проблемы правообразования в социалистическом обществе. – Ереван, 1986. – С. 28 – 29.

4. Дробязко С.Г. Правообразование, правотворчество, правоустановление, их субъекты и принципы // Право и демократия: Сб. науч. трудов / Ред. кол. В.Н. Бабило, Г.А. Шумсик, С.А. Боломинко. М., 2003. вып.14. – С.15.

5. Дмитриевцев К.Н. Процесс правотворчества в Российской Федерации: Автореф. дисс... на соискание учёной степени канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 1994. – С. 9.

6. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С.Нерсесянца. – М., Норма, 2004. – С. 51.

7. Михайловский И.В. Очерки о философии права // Теория государства и права: Хрестоматия: 2 т. – Т.І. Государство / Автор-составитель М.Н. Марченко. – М.: Городец, 2004. – С. 116 – 117.

8. Керимов Д.А. Теоритические проблемы советского правотворчества в период развёрнутого строительства коммунизма: Автореф.дисс... д – ра юрид.наук: 12.710. – Л., 1961. – С. 15.

9. Абдулаев Н.Д. Диалектика правотворчества. – Баку: Азернешр, 1972. – С. 112.

10. Шебанов А.Ф. Форма советского права. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 32; 40.